

הרגשות הרעים ביותר והטובים ביותר במטריקס

רובי פרידמן

הקדמה

לניסיון לזהות ולתאר את הרגשות הרעים והטובים ביותר היכולים לעלות בקבוצה, יש השלכות על הטיפול האנליטי הקבוצתי. בפרק זה, המצבים הקשים ביותר יתוארו ביתר העמקה, ואילו הרגשות הטובים ביותר יתוארו בקצרה בלבד. סיפור מוכר מאוד מן התנ"ך, שהטריד מאוד את מוחם ולבם של בני כל הדורות, יוצג כאן כדוגמה לאחד התהליכים החברתיים הגרועים ביותר. סיפור עקדת יצחק, המובא מזווית ראייה חדשה, עשוי לאתגר את פתיחותו של הקורא, אבל העובדה שהוא יובא בהקשר קבוצתי, עשויה לשמש כצעד קטן נוסף, בהבנת תהליכים חברתיים, בעיקר בדינמיקה המורכבת של יצירת שער לעזאזל.

הרע ביותר

במרחק לא רב מהמקום בו אני כותב, לפני שנים רבות, יצאה קבוצה לבצע שליחות מקודשת וקטלנית. אברהם הביא את בנו, כדי להעלותו לקורבן¹, על הר המוריה. אנסה לתאר את הדינמיקה החברתית והבינאישית, שדחפה את אברהם, ללא ספק אדם דגול, שהיה קרוב לאלוהים יותר מכל אדם אחר, לבצע את עקדת יצחק. הסכמתו של אברהם להקריב את יצחק עמוסה ברגשות הדרמטיים, האינטימיים והנוראים ביותר. אלוהים אמר לו: "קח את בנך, את יחידך אשר אהבת, והעלה אותו לעולה..." נסו לשער בדעתכם את תחושתו של גיבור האירוע הזה.

¹ בראשית, פרק כ"ב פסוקים א'-י"ח

ויהי אחר הדברים האלה והאלוהים ניסה את אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר: הנני: ויאמר קח את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אומר אליך. וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו וייקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו ויבקע עצי אלה ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלוהים. ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם. ויקח אברהם את עצי האלה וישם על יצחק בנו ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעלה. ויאמר אברהם אלוהים יראה לו יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר בני ויאמר אל המקום אשר אמר לו האלוהים ויכן שם אברהם את המזבח ויערוך את העצים ויעקוד את יצחק בנו וישם אותו על המזבח ממעל לעצים וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחט את בנו. ויקרא אליו מלאך יהוה מן השמים ויאמר אברהם ויאמר הנני. ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה ולא חשכת את בנך יחידך ממני. וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך קרניו וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו.

Caravaggio, 1500

ניתן לקשר בקלות את עקדת יצחק לתוצאה הגרועה ביותר של יחסים אישיים ובין אישיים, כאשר הם טעונים בתוקפנות, אמונה קיצונית וחיבור אנושי לא מודע. הגדרתי את הדינאמיקה הזו כ"עמדת יצירת שער לעזאזל", כדי לתאר יחסים בין קבוצה ומשתתף יחיד, העומד בפני גירוש, הוצאה ושליחה לסוג כלשהו של השמדה. ההגדרה "עמדה של יצירת שער לעזאזל", מרחיקה אל מעבר למשמעות הקלאסית של מה שתואר בשנות ה-50 וה-60 של המאה הקודמת כשער לעזאזל, שנחשב למי ששימש מושא להשלכה או אף לקנאה (Garland, Jones and Kolodny, 1973). לעתים הנטייה ההרסנית ליצירת שער לעזאזל נובעת משנאתם של חברי הקבוצה כלפי השער לעזאזל, אך לעתים קרובות היא גם ביטוי לחששם להפוך לשער לעזאזל בעצמם, לאמונתם בתהליכי הסלקציה, המשפרים את הסטנדרטים הקבוצתיים, או למניעים אחרים. האספקט המרכזי ביצירת שער לעזאזל כתהליך בינאישי, הוא היחסים הלא מודעים בין הקבוצה הדוחה והשער לעזאזל, שאינו מסוגל להיפרד מהמשאלה להשתייך לקבוצה המדירה אותו. אספקט מרכזי נוסף של התהליכים הרגשיים, המתפתחים ב"עמדת יצירת השער לעזאזל" הוא העובדה שרגשות העוצרים אלימות, כמו בושה, אשמה ואמפתיה, הולכים ונעלמים מהזירה הקבוצתית.

התוקפנות הנוראה הזו, שהתנ"ך ייחס לאברהם ולבני משפחתו, עשויה לעזור לנו לחקור את היחסים העלולים להתרחש בקבוצה. ניתן להבין את האירוע כולו בהקשר של שתי מימדים של יחסים: החברתית והאישית. האספקט האישי בסיפור מתאר את שלב הסיום של יצירת הברית בין אברהם לאלוהים ואילו זה האישי מראה את אברהם כאב. על אברהם היה להוכיח חזר והוכח, כי בריתו עם האלוהים חזקה יותר מכל ספק, קונפליקט או קשרים אישיים. עכשיו היה זה המבחן האחרון: ככל שאהב אברהם את בנו, היה עליו להביא אותו להר

המוריה ולהעלותו לעולה, כהוכחה עליונה לאמונתו, בטקס שבו מוקרב האישי לטובת החברתי. אין פלא שמדובר באירוע התנכי שזכה לפירושים הרבים ביותר מאז ומעולם. ס.ה. פוקס, אבי האנליזה הקבוצתית חשב ש"הפירוש נכנס לתמונה במקום בו נכשלת האנליזה." (Foulkes, 1975:117), כשהמלה "אנליזה" משמעותה תקשורת יומיומית. העקדה היא אירוע העוצר את החיים ה"נורמליים", המצריך לא רק מחשבה שנייה, הבנה ופירוש, אלא גם התערבות מנהיגותית.

הצלחה, במקרה של אברהם, תביא, בסופו של דבר, להכללתו בקבוצה נחשבת, המורכבת מאלה הנאמנים לחלוטין לאלוהים. טקסי קבלה או מבחני קבלה בבתי ספר, בקבוצות מתבגרים, בצבא או במכונים אנליטיים מתרחשים לעתים תכופות ונחשבים לחלק מהחיים החברתיים. המשאלה (longing) להשתייך לקבוצות ייחודיות, ומאוחר יותר הצורך בהשתייכות (belonging), מעלים, באופן טבעי חרדות הדרה ודחייה קשות. טקסי קבלה מתייחסים לצורך של היחיד להוכיח איכות גבוהה ויעילות בפני הקבוצה ומנהיגה וגם ליחסה התוקפני של הקבוצה כלפי חבר אפשרי חדש (כמו אברהם, למשל). הקשיים הרגשיים שאדם מוכן לקבל על עצמו כדי להצטרף ואף להשתייך (Schlapobersky, 2015) הם לעתים קרובות מפתיעים.

הדבר מלמד אותנו, כי ייתכן שהפחד המודע או הלא מודע מדחייה, הוא תמציתם של החיים הנפשיים והחברתיים והוא אחד האספקטים הכואבים ביותר בקיום האנושי (Friedman, 2013). הדחייה והפחד מדחייה עלולים להפוך לרגש כרוני בהפרעת היחסים של דחייה². השעירים לעזאזל, אם כן, פוחדים מהכחדה באמצעות הדרה מידי קבוצה מכחידה. העמדה היוצרת שעיר לעזאזל הוא תוצאה של כמה מניעים אפשריים: שנאה והשלכה של רגשות שליליים, הצורך להשתייך, בעיות ביכולת ההיפרדות ופחד מהדרה. משתתף הנראה כמאיים על הצורך של הקבוצה להיות הטובה והיעילה ביותר, או כזה הפוגע בצרכי המנהיגות, עלול להידחות, בהיעדר התערבות דרסטית. עיקרון היעילות הקבוצתית לבדו עלול להצית תהליכי דחייה קבוצתיים. העלייה ברמת הרגשות העוינים והדחייה כלפי חבר בקבוצה, אדם אשר הקבוצה מרגישה צורך להיפטר ממנו, היא תהליך שמעניין לחקור אותו כשלעצמו.

עבודת פסיפס, שנמצאה בבית אלפא, מהמאה ה-6 לספירה מתארת את עלייתם להר המוריה, של אברהם, שהיה אז אדם זקן למדי, בנו יצחק, שני משרתים נבחרים, חשובים מן הסתם, ובעל חיים אחד.

---

² ארבע הפרעות היחסים הן: הפרעת יחסים של חסר, הפרעת יחסים של דחייה, הפרעת יחסים של העצמי והפרעת יחסים של הדרה. אלה מתוארות כפתולוגיות בינאישיות ועוזרות לנו לקבל פרספקטיבה חברתית ואינדיקציה טובה יותר באשר לאנשים שהטיפול המתאים להם הוא זה הקבוצתי (Friedman, 2013).

כמה מפרשני התנ"ך מאמינים שיצחק היה עדיין ילד, אחרים סבורים שהוא היה בן שלושים לפחות, אם לשפוט לפי גילה של אמו. כדי להיטיב להבין את האירוע, אני מעדיף להניח שיצחק היה בן 18 לערך, שהוא הגיל בו אנחנו, בישראל, שולחים את בנינו ובנותינו לצבא. באירוע משמעותי זה, אצל משפחות מסוימות עשוי להתרחש "רגע של מודעות מיוחדת", בעוד שבקרב משפחות אחרות הוא עשוי להיות מוכחש ומודחק.

בפרשנותו של שאגאל לסיפור העקדה, הבאה לידי ביטוי בציור הבא, שרה, אשתו של אברהם ואמו של יצחק, שבגרסה התנכית נעדרת מן ה"מפגש" בהר מוריה, נוכחת בו ומתבוננת במתרחש. **נוכחותה הנעדרת**³ של שרה מעלה שאלות בדבר תפקידה של האישה בתהליכים קבוצתיים קשים, שבהם נבחנים גבולות המחויבות, האידיאליזציה, ההזדהות וההכללה. איך מתפקדות נשים במצבי מלחמה, הקרבת קורבנות ואירועים חברתיים הקשורים אליהם? איזה סוג של בנות זוג הן משמשות לגברים הלוחמים? במקומות אחרים (Friedman, 2013; 2015) אני מכליל אימהות, כמו גם חברים אחרים בקהילות הנתונות במצבי מלחמה, ב"מטריקס החיילי", חברות, שבהן מזדהים כולם עם האידיאלים, מגויסים וצועדים יחדיו. בכך שהכליל את ישו בעקדת יצחק, מדגיש שאגאל באופן ייחודי את שני האספקטים בהם אנו דנים: ההקשר ההיסטורי/חברתי, כמו גם שאלות של אבהות.

³ תקשורת טראנספרסונאלית לא מודעת בין אנשים קרובים (רומזת) משמעותה (מציעה?) שלשרה הייתה ידיעה מסוימת על האירוע המדובר.

אספקטים אישיים וחברתיים של עקדת יצחק

בעוד שקורא התנ"ך התמים מייחל להאמין בסופו הטוב של סיפור העקדה, התנ"ך, שבדרך כלל חושף את תכונותיהם הטובות והרעות של בני האדם, מדגיש הדגשת יתר את התהילה החברתית ובה בעת רומז לטרגדיה האישית, הנובעת מן העקדה. בעוד שנראה שהברית בין האלוהים והאדם, והברית בין אלוהים וזרעו של אברהם הוגשמה, הרי שקריאה מעמיקה בטקסט, הטיפוסית לקריאה תנכית, מראה כי מי שהוכיח את עצמו כ"איש האלוהים", עבר את התהליכים הקשים והאכזריים ביותר, האפשריים ביחסים האישיים.

בסיפור שלנו הדברים מרחיקים לכת אף יותר. התקשורת המצוינת שהייתה בין אברהם לאלוהים התמוטטה, שרה נפטרה מיד לאחר האירועים על ההר מוריה ובאופן מובן, אף לא מילה הוחלפה מאז בין אברהם לבנו יצחק.

נראה שלקונפליקט בין תהליכים פוליטיים – חברתיים ובין אלה האישיים יש את הכוח להרוס מטריקס משפחתי בריא. דומה שהאישי הוא לנצח משני למחויבות הציבורית, החברתית או הלאומית (Berman, 2011). נראה שהצורך להשתייך לקהילה הרחבה יותר והאיומים בדחייה, מובילים לצורות התייחסות חסרות אגו (Friedman, 2013), כתוצר לוואי של חרדות הכחדה בעלות עוצמה, בתהליכים של הצטברות והתעצמות (Hopper, 2003).

השתתפות בתהליך יצירת השער לעזאזל

סיפור העקדה מכיל בתוכו את כל המרכיבים הדרושים ליצירת שער לעזאזל כתהליך בינאישי: הסכמתו המודעת של אברהם להקריב את בנו למען "מטרה נעלה", אף כי אין זו פעולה הנובעת משנאה גלויה, עלולה להוביל לטרגדיה אנושית. יתרה מזאת האדם היוצר

את השעיר לעזאזל הורס או דוחה אדם אחר מקבוצתו, ללא בושה, אשמה או אמפתיה, בעוד השעיר לעזאזל נותר נאמן, באופן מזוכיסטי כמעט, לקבוצה, המיוצגת ע"י אביו. יצירת השעיר לעזאזל גם מחזקת את השפעתה של הקבוצה: באופן לא מודע היא מאיימת על החברים בקבוצה ומאלצת אותם להכליל בכל מחיר באמצעות איום על קיומו של כל אחד מחבריה. הסכנות הללו מדכאות כל אינדיבידואליזציה ומעניקות סמכות ושליטה בקבוצה ובעיקר למוביל יצירת השעיר לעזאזל. קבוצה מלוכדת ומאסיבית יכולה להתלכד סביב משאלות משותפות ולהחליט להכחיד את השעיר לעזאזל, ההולך ונתפש כ"סוטה" ולפיכך כמי ש"הרוויח" ביושר את גורלו. השעיר לעזאזל עצמו, מתחיל, בדרך כלל להיות מוכן לעשות הכול כדי להימנע מהיות דחוי מהקבוצה. שתי התנועות הללו מתניעות מעגל הרסני וטרגי של תיעוב ושל השתוקקות. רצונו העז של השעיר לעזאזל להתקבל ולהיות שייך, משפיע באופן גובר והולך את תפישתו כמעצבן יותר, ילדותי באופן נרקיסיסטי וכבד. משאלות הדחייה של יוצר השעיר לעזאזל עשויה להפוך את הקבוצה לאטרקטיבית באופן גורלי. בסופו של התהליך, השעיר לעזאזל נדחה או מוכחד ללא חרטה או בושה, והקבוצה הדוחה מקווה להפוך לקבוצה "יעילה" יותר.

האם רגע הדחייה הוא גם הרגע שבו ניתקים קשרים עמוקים ולא מודעים, בין עולמותיהם של כל המעורבים בעמדת יצירת השעיר לעזאזל? האם הפנטזיות, המשלימות זו את זו, המחברות בין שני הצדדים: התנהלות נטולת אגו, ודחייה ופגיעה חסרות בושה, ממשיכות להתקיים גם לאחר שעמדת יצירת השעיר לעזאזל הופעלה?

נראה שחרדת דחייה היא רגש אנושי בסיסי, קולקטיבי ולא מודע, המאיים גם על האנשים בעלי המעמד והמרכזיים ביותר בקבוצה ובחברה. נראה שאפשר להניח, למשל, ש"נסי הכללה" של השעיר לעזאזל, כמו תכנון מעשה גבורה, שבו הוא "יציל את הקבוצה" תוך הקרבה נטולת אגו, או באמצעות טוב לב, היותו מועיל לקבוצה, אינם אלא הגנות בסיסיות. מדוע נענות "פנטזיות הכללה" של השעיר לעזאזל בדחייה ולא בשינוי חיובי של היחסים? אחת התכונות של השעיר לעזאזל היא התלותיות שלו, הקושי שלו בהיפרדות והצורך הבולט שלו להשתייך, ההולכים ומתפרשים ע"י הקבוצה כחולשה. עדיין, התוקפנות ולעתים אף אספקטים סדיסטיים, נובעים, כנראה, מאספקטים בסיסיים של האינטראקציה האנושית, הקשורים, אולי, לצורך להיות מעורב בתהליכי דחייה, ה"מרעילים" את המטריקס באמצעות משאלות הולכות ומתעצמות של דחייה, אדישות, שנאה ולבסוף תחושת הקלה, לאחר שהדחייה אכן יוצרת אל הפועל. ההיסטוריה גדושה בדוגמאות לתהליכים מעין אלה.

אבהותו של אברהם – הרע ביותר במטריקס המשפחתי

עקדת יצחק הייתה שיאו של תפקודו הבעייתי של אברהם כאב. בטפסם על ההר מוריה, בוודאי היה בנו, יצחק, ער לכישלונם האבהי של אביו. היו לו מספיק ראיות כדי שלא לבטוח

באבהותו. התנ"ך מתאר את אברהם, ששמו קשור למלה "אבהות", כמי שנכשל פעמיים עם ישמעאל, בנו הבכור. בטרם נולד, הסכים אברהם לשלח את אמו ההרה של ישמעאל, הגר, אל המדבר, ושנים רבות לאחר מכן, בקשתה של שרה להרוס את ישמעאל מבחינה חברתית וגופנית, נענתה בהסכמה של האב. ישמעאל עתיד היה להפוך לשעיר לעזאזל ולהיכחד (בראשית כ"א, פסוקים ט'-כ"א). במקום שיוכל לסמוך על כל שאביו יילחם על רווחתו, יצחק, מן הסתם, הטיל ספק ביכולתו של אביו להיות נאמן ואברהם אכן בגד בבנו. אחד האספקטים המרכזיים של התפקיד האבהי הוא המסירות האינסופית, שאינה מוטלת בספק, להגנה על חיי בנו. את עמדת המסירות הלא אנוכית הזו של אבות ניתן להגדיר כ"מושקעות אבהית ראשונית" המקבילה ל"מושקעות אימהית ראשונית" (Winnicott, 1956; Doron, 2014). ה"מושקעות האבהית" הזו היא מרכיב התייחסותי לא מודע באבהות, העשוי להשפיע על תחושת הביטחון של הילדים (Friedman, 2015).

שיתוף הפעולה של הקורבן

נראה שיצחק החל את המסע תוך רצון עז לרצות את אביו. הוא שיחק את תפקיד הילד התמים ובציטונות רבה הסכים לכל תרחיש. לפתע, כשהם מטפסים במעלה ההר מוריה, הוא הטיל ספק באביו בכך ששאל: "ואיה השה לעלה?" אברהם מנסה להסוות את האלימות הפנימית ומכחיש את המציאות האכזרית. יצחק משתף פעולה, באופן נאיבי, עם ה"משחק" וחוזר לשחק בתפקידו כקורבן מושלם. כפי שנאמר לעיל, עמדתו של יצחק מייצגת את שיתוף הפעולה האופייני של השעיר לעזאזל, המנסה לפייס את יוצר השעיר לעזאזל ואת גישתו הדוחה. שעירים לעזאזל נוטים לעשות מאמץ לא מודע כדי להכחיש את כישלון הקבוצה, ובעיקר את זה של "האב" וממשיכים לייחס לו כוח כלשהו. עקדת יצחק מדגימה את הדינאמיקה של הקרבת בנים, או ילדים מכל מין, כאשר היחיד מוקרב לטובת "המטרה" או "מחויבות קבוצתית" אחרת (Friedman, 2015). גם בטיפול הקבוצתי האנליטי מתרחשים מצבים מעין אלה, וגם כאן מדובר במבחן לאבהותם של הקבוצה ושל המנחה שלה.

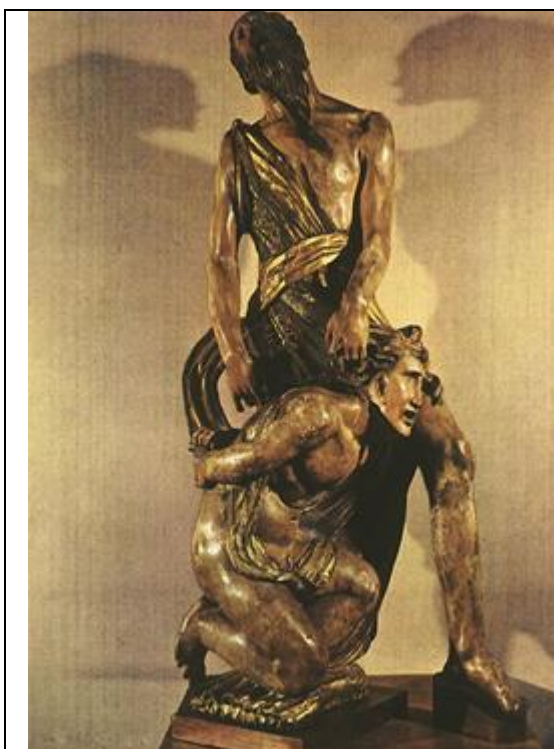
הציירים הרבים שציירו את העקדה התמודדו עם הרגשות שבין אב לבנו, בין תוקף לקורבן, בין מי שהופך אדם לשעיר לעזאזל לבין שעיר לעזאזל. מרביתם לא מטילים ספק באהבתו של אברהם לבנו, גם אם אהבתו לאלוהיו הייתה גדולה יותר. נראה שהוא לא מונע ע"י חרדת הכחדה כמו זו שחוה לאיוס למול אדיפוס, ובדומה לכך, יצחק לא מונע ע"י רגשי נקם לא מודעים כלפי האב הנקמני, כפי שרואים לעתים במצבים של קונפליקט בין-דורי. אם שנא אברהם את בנו, הרי שהיה זה רגש לא מודע. אנחנו יכולים רק לדמיון, כפי שאנו חווים בקבוצות, כי דבר מה דוחף משתתף כלשהו להפוך מ"סובייקט" ל"אובייקט". בהיעדר כל ראייה לקיומן של בושה, אשמה ואמפתיה אצל אברהם, מעשה העקדה לא מותיר לנו אלא

להסתמך על ניסיונו האישי והחברתי ולהשליך את רגשותינו על המצב הזה, או להשתמש בסיפור הזה כדי להבין מצבים קבוצתיים.

השיר המובא להלן הוא תיאור יצירתי של אותה דינאמיקה של יצירת שיער לעזאזל שנכתבה במלחה"ע ה-1, ע"י משורר חייל, שנהרג בקרב, ימים ספורים לפני תום המלחמה.

המשל על האיש הזקן והאישה הצעירה

שיר מאת ווילפרד אוון (Wilfred Owen)

ואברהם קם, לקח את העצים, והלך
ולקח עמו את האש, וסכין.
ובעוד הם נמצאים, שניהם גם יחד,
יצחק, הבכור, דיבר ואמר, אבי,
הנה ההכנות, האש והברזל,
אבל איה השה לעולת האש הזו?
אז קשר אברהם את הנער בחגורות ורצועות
ובנה שקי חול ושוחות שם,
ושלח לפניו את הסכין, כדי לשחוט את בנו.
לפתע פתאום! מלאך קרא לו מן השמים,
ואמר, אל תשלח ידך אל הנער,
ואל תעש לו דבר, לבנך.
ראה! נאחז בסבך קרניו,
איל. העלהו לעולה תחת בנך.

אבל האיש הזקן לא עשה כן, אלא שחט את
בנו,
ואת מחצית זרע אירופה, בזה אחר זה.

יצירת שיער לעזאזל, בושה ואשמה

לבסוף, את היעדר הבושה והאשמה יש לתאר כתכונה ייחודית של האינטראקציה הזו. אף כי מדובר ברגש בסיסי בדינמיקה היומיומית של משפחה או קבוצה, האשמה תהיה מוכחשת בהפרעת היחסים של הדחייה. במצב של "הקרבת קורבן", הצורך ליצור שיער לעזאזל ימלא

את מקום האשמה בשל הכאב הנגרם לאדם התלוצץ בכל הנוגע להיכללות, או לתת קבוצה שלמה. בין אם באמצעות ניתוק, ובין אם משום שהוא נתפש באופן שטחי בלבד, תמיד תהיה שם מידה לא מבוטלת של תחושת סיפוק, לנוכח סבלו של השעיר לעזאזל. ההכחשה הטוטלית של תחושת האשמה, המתקיימת במהלך תהליך אלים, לא תמיד תהיה בת שינוי. (ראו "מעשה ההרג", 'The Act of Killing', 2011). אף כי חברות מסוימות, היוצרות שעיר לעזאזל, יאפשרו, בשלב מסוים, לרגשות מרסני אלימות, כמו בושה ואשמה, לחדור שוב למטריקס שלהן (Rustomjee, 2009; Friedman, 2015), לעתים קרובות אין אלה פני הדברים. ניתן לראות את הבושה כאחד הרגשות החברתיים המוקדמים ביותר, אשר כמו החרדה, חש ומזהיר, במודע ושלא במודע, בסכנה הטמונה בדחייה חברתית מידית. מעשים שאינם מקובלים חברתית, עלולים לגרום לדחייה ולסילוק מהחברה. לפיכך, הבושה לא תהיה קיימת, כשהמטריקס נותן לגיטימציה ליצירת שעיר לעזאזל. בחברה אנושית, ניתן לדמיין כי יחידים וקבוצות בשלים ימשיכו להתפתח עד שיהיו מסוגלים לחוש אמביוולנציה ואשמה, גם כחיילים. כך יקשה על אבות להקריב את בניהם לטובת "המטרה".

יצירת שעיר לעזאזל, שנאה ומנהיגותו של המנחה

להבנת עמדת יצירת השעיר לעזאזל, יש השלכות לגבי האנליזה הקבוצתית. האם אנו יכולים "לסמוך על הקבוצה" (Foulkes, 1948), או שמא תהליך יצירת השעיר לעזאזל הוא אחד מאותם "משברי יחסים, הדורשים את התערבותו של המנחה, בטרם יהפכו להפרעת יחסים (Friedman, 2013)? כמו המלאך, שעצר את ידו האוחזת בסכין של אברהם, על המנחה לספק מנהיגות מונעת, אך איך ניתן למנוע את התהליכים ההרסניים הללו? על המנחים הקבוצתיים להיות ערים לחרדות ההכללה והדחייה, כמו גם למתחים העולים בשל חרדות הכחדה. על השנאה, הדחייה והקרבת משתתף יחיד או תת קבוצה הנחשבים "סוטים", להיות נשלטות, מוגבלות, מפורשות וניתנות לשינוי, באמצעות תרגול של סובלנות בקבוצה, כשהמנהיגות משמשת כמודל. לא ישראלים בלבד, אלא גם גרמנים, אנגלים, אמריקנים, איטלקים ואחרים יודעים היטב תהליך יצירת שעיר לעזאזל מהו.

מחקרם של ליברמן יאלום ומיילס על קבוצות "אנקאונטר" מראה שהסיכוי הגבוה ביותר ליצירת שעיר לעזאזל מתקיים בקבוצות המונחות בידי אדם כריזמטי, שאיננו איש מקצוע (Lieberman, Yalom and Miles, 1973). עמדתו של פוקס בדבר העצמת הקבוצה, יחד עם ביטול מרכזיותו של המנחה, כעמדה בסיסית של האנליזה הקבוצתית (Foulkes, 1948), נשענת על יכולות ההתייחסות המולדות של הקבוצה (Behr and Hearst, 2005), אך לדעתי, על המטפל הקבוצתי האנליטי לקרוא את הדיאלוג בין המרכיבים הבונים של הדינמיקה

הקבוצתית, יחד עם המרכיבים המנוגדים להם, של חרדות ההכחדה והדחייה ועיקרון היעילות של הקבוצה. פעילותו של המטפל, שבדרך כלל מתמקדת בשמירה על הסטיג והגבולות, מוקדשת כאן לסיוע ביצירת "דהוד חופשי" או "אסוציאציות חופשיות" בקבוצה הטיפולית⁴ שבה שני הצדדים המשתתפים בדיאלוג משיגים במידה גוברת והולכת את מודעות הקבוצה ונתונים לרמה מסוימת של שיקוף ושליטה. עידוד הצמיחה באמצעות הכלה וריפוי הדדיים, הכוללים גם את המנחה, הופכת את יצירת השעיר לעזאזל לפחות אפשרית. השוויון בקבוצה, הכולל גם את המנחה הכריזמטי ביותר, ותמיכה באומץ להפעיל השפעה בינאישית הדדית מאפשרים מידה רבה יותר של סובלנות כלפי שוני וסטייה, תוך כדי דיאלוג ורב שיח (Schlapobersky, 1993), שהם מהכלים המרכזיים של הטיפול הקבוצתי האנליטי. הגישה הקבוצתית האנליטית לא יכולה להיות סמוכה ובטוחה, בעיוורון ובאופן נאיבי, כי היא מוגנת מתהליכים של יצירת שעיר לעזאזל, אך היא יכולה להיות מטריקס המאפשר לגלות ולמנוע פעולות מעין אלה.

כמה מלים על הטוב ביותר בקבוצה

מנחי קבוצות מזהים את הרגעים הטובים ביותר בקבוצה, אך קיימים תיאורים ספורים בלבד של רגעים כאלה. מטופלים המתארים מצבים קבוצתיים מיטביים מדגישים תחושת קרבה ולכידות, כשהם מערבבים תחושות של היותם מוכללים עם מידה מסוימת של הכרה בהם. התערובת הזו עשויה להיות הרמונית, אם השונות נתפשת כאחת החוויות הטובות שחווה האדם בקבוצה. לפני זמן לא רב, הכרזתה המעוררת תדהמה של אחת המטופלות בקבוצה על עזיבתה, נענתה בתגובה חמימה ואכפתית. הדבר עורר בה הדהוד בעל עוצמה רבה: היא חשה שהם היו מאוחדים כמו הייתה זו התעלסות. מה שניתן ללמוד מכך, הוא שהטוב ביותר בקבוצה, הוא הכחדתן הרגעית של חרדות הדחייה, העלולות להיות הרגע הגרוע ביותר בקבוצה.

בסרטו של לארס פון טרייר, "דוגויל" (2003), ניתן לראות את שני התהליכים הללו מתרחשים בקבוצה אחת: הטוב ביותר מיוצג באמצעות התהליך המוצלח של ההכללה, באמצעות הענקת מקלט לפליטה יפה וחנינית. נראה שהקבוצה הקדישה את עצמה, בחן רב, להצלתה ומילאה את המטריקס בנדיבות וצמיחה. למרבה הצער, רגעים של הרסנות רגשית, הפכו את ההכללה והנדיבות ההדדית להפיכתה של הפליטה לשעיר לעזאזל. הדיאלוג בין האספקטים הבונים וההרסניים בקבוצה הביאו להתנהגות מחרידה, כאשר תחושת של סכנת הכחדה, חרדות דחייה ויעילות הקבוצה השתלטו על המטריקס. לבסוף, כמו בסיפור העקדה, הדיאלוג כמו גם הקבוצה עצמה, נהרסו. הסמכות, שהייתה חלשה מכדי להתערב, לא

⁴ אין כוונתי לצבא או לארגונים שבהם תהליך קבלת ההחלטות הוא חד, ברור ומהיר ולמשתתפים יש מטרות של הקבוצה כמכלול.

הצליחה למנוע את יצירת השעיר לעזאזל, ואת היעלמותם של הבושה, האשמה והאמפתיה. כדי שהטוב ביותר בקבוצה אכן יתרחש, אסור שהחרדה מהכחדה ודחייה ישתלטו על הקבוצה. אולי רק "אב", כלומר דמות הסמכות, (העשויה להיות גם אישה, פוקס ראה במנחה את האב ובקבוצה את האם), יכולה לספק את תחושת הביטחון כנגד הכחדה ודחייה, תוך שמירה על עיקרון היעילות של הקבוצה.

כתיבת הפרק הזה בישראל, בסמיכות גיאוגרפית וסמלית להר מוריה, הנוגעת בחרדת ההכחדה והדחייה, מעניקה לפרק הזה פרספקטיבה מיוחדת. הדיאלוג בין המטריקס הבסיסי – המבוסס על מלחמות, טראומות ודו ערכיות כלפי הנהגת העם, וזה הדינמי החי את חי הכאן ועכשיו הישראלי ביעילות ותחת לחצים קבוצתיים עצומים, הוא קשה. אנחנו במדינה המנסה לענות על צרכים בסיסיים ונואשת לבטחון תוך כדי שאנחנו, האנליטיקאים הקבוצתיים, מנחים קבוצות טיפוליות המנסות לשאוב מתוך הבטחון הפנימי וההדדי הבסיסי ביותר את כוחות הריפוי והצמיחה. מתי יהיה אמון בין יצחק לאברהם?

מקורות:

- Agazarian, Y. M. (1994). The phases of group development and the systems-centered group. In: V. L. Schermer, & M. Pines (Eds.), *Ring of Fire* (pp. 36-86). London: Routledge, 1994.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D., & Sanford, N. (1950). *The Authoritarian Personality, Studies in Prejudice Series, Volume 1*. New York: Harper and Row. [Reprinted UK: W. W. Norton and Company, 1993].
- Behr, H., & Hearst, L. (2005). *Group Analytic Psychotherapy*. London: Whurr.
- Begnini, R. (1997). *Life is beautiful*. Cecchi Gori Group Tiger Cinematografica
- Berman, A. (2011). The Jewish groom and the broken glass: Men's transformation of passion. In: L. Navarro, S. Schwartzberg, & R. Friedman (Eds.), *Desire, Passion and Gender. Clinical Implications*. (pp. 5-18) New York: Nova.
- Bowlby, J. (1960) Grief and mourning in infancy and early childhood. *Psychoanalytic Study of the Child*, 15:9-52.
- Doron, Y. (2014). Primary maternal preoccupation in the group analytic group. *Group Analysis*, 47(1): 17–29.
- Foulkes, S. H. (1948). *Introduction to Group Analytic Psychotherapy*. London: Heinemann [reprinted London: Maresfield Reprint, Karnac, 1991].

- Garland, J., Jones, H. and Kolodny, R. (1973). A model for stages of development in social work groups. In: S. Bernstein (Ed.), *Exploration in Group Work* (pp. 17-71). Boston: Milford House, 1973.
- Hopper, E. (2003). Incohesion: aggregation/massification; the fourth basic assumption. The unconscious life of groups and group-like social systems. In: R. M. Lipgar, & M. Pines (Eds.), *Building on Bion: Roots*. London: International Library of Group Analysis, Jessica Kingsley.
- Liberman, M. A., Yalom, I. D., & Miles, M. (1973). *Encounter groups: First facts*. New York: Basic Books.
- Nitsun, M. (1996). *The Anti-Group: Destructive Forces in the Group and their Creative Potential*. London: Routledge.
- Nitsun, M. (2006). *The Group as an Object of Desire. Exploring sexuality in Group Therapy*. London: Routledge.
- Friedman, R. (2007). Where to look? Supervising group analysis - A relations disorder perspective. *Group Analysis*, 40: 251-268.
- Friedman, R. (2008). Dreamtelling as a request for containment - Three uses of dreams in group therapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 58(3): 327-344.
- Friedman, R. (2013). Individual or Group Therapy? Indications for Optimal Therapy. *Group Analysis*, 46: 164-170.
- Friedman, R. (2014). Group analysis today – Developments in intersubjectivity. *Group Analysis*, 47: 194-200.
- Friedman, R. (2015). Using the transpersonal in dream-telling and conflicts. *Group Analysis*, 48: 45-60.
- Friedman, R. (2015) A soldier's matrix: A group analytic view of societies in war. *Group Analysis*, 48:1-19.
- Rustomjee, S. (2009). The solitude and agony of unbearable shame. *Group Analysis*, 42:143-155.
- Sandler, J., Dare, C. H., & Holder, A. (1992). *The Patient and the Analyst*. (Sec. Edition). London: Karnac.
- Schlapobersky, J. (1993). The language of the group: monologue, dialogue and discourse in group analysis. In: D. Brown & L. Zinkin (Eds.), *The*

- Psyche and the Social World: Developments in Group-Analytic Theory* (pp. 211 – 231). London: Routledge, 1993.
- Schlapobersky, J. (2005). *Longing, Belonging and The Despair of the Homeless Mind: Keynote*. Address to the Annual Workshop, North London Centre for Group Psychotherapy, June 2005.
- Schlapobersky, J. (2015). *From the Couch to the Circle: The Routledge Handbook of Group-Analytic Psychotherapy*. London: Routledge.
- Von Trier, L. (2003). *Dogville*. Lions Gate Films.
- Winnicott, D. W. (1956). Primary maternal preoccupation. In: D. W. Winnicott, *Through Pediatrics to Psycho-Analysis*. London: Tavistock Publications, 1958.